

DEDE KORKUT KİTABI İLE İLGİLİ AZERBAJCAN'DA YAYINLANMIŞ BAZI ÇALIŞMALAR

Halil İbrahim Şahin*

Azerbaycan'da Dede Korkut Kitabı üzerine yapılan çalışmalar, Türkoloji araştırmalarının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Özellikle Sovyetler Birliği dönemi politikalarının tesiri ile Dede Korkut Kitabı Azerbaycan halkı aynileştirilmiş, halk kültürü araştırmaları da büyük oranda bu eser üzerinde odaklanmıştır. Dede Korkut Kitabı üzerinde çalışanlara "Korkutşinas" adının verildiği bu bölgede Hamit Araslı gibi önemli araştırmacılar yetişmiştir. UNESCO'nun Dede Korkut Kitabı'nı kültür mirasları arasında göstermesiyle hem Azerbaycan'da hem de Türkiye'de sempozyumlar düzenlenmiş, Dede Korkut kutlamalarının anısına kitaplar yayınlanmıştır. Azerbaycan'da yapılan etkinliklerde "Dede Korkut 1300" ibaresine yer verilerek Dede Korkut Kitabı'nın 1300 yaşında olduğu kabul edilmiş, bu isim bazı yayınların adlandırılmasında da kullanılmıştır. Bu yazımızda Azerbaycan'da 1998 yılından sonra Dede Korkut Kitabı üzerine yapılmış bazı çalışmaları tanıtmak istiyoruz.

Bu çalışmaların ilki 1999 yılında Bakü'de yayınlanan Şamil Cemşidov'un *Kitabi-Dedem Gorgut (Tarihi, Coğrafı, Tekstoloji Tedğig ve Drezden Ehyazmasının Düriütleşdirilmiş Elmi Metni)* adlı eseridir. Cemşidov'un çalışması Dede Korkut Kitabı'nın araştırılma tarihi, coğrafyası, tarihle olan bağlantısı ve Dede Korkut Kitabı'nda kullanılan tasvir şekilleri gibi hususlar üzerinde yapılan değerlendirmelerle başlamaktadır. Çalışmanın asıl kısmını "*Kitabi-Dedem Gorgud'un Drezden Ehyazma Metninin Şerb Nömröli Foto-Suret*", "*Kitabi-Dedem Gorgud'un Drezden Metninden Köçürölmüş Ayrı-Ayrı Ehyazma ve Çap Suretlerindeki Tabriflerin Gösterici Cedvelleri*", "*Cedvel N 1. Drezden Metninin Özünde Düriüst Yazılıb Ehyazma ve Çap Suretlerinde Yol Verilen Esas Tebrifler*" ve "*Cedvel N 2. Drezden Metninde Tebrifle Yazılıb El Yazma ve Çap Suretlerinde Düriüst Berpa Olunmamış Esas Tebrifler*" şeklinde başlıklanan bölümler oluşturmaktadır. Cemşidov, çalışmaya Dede Korkut Kitabı'nın Dresden nüshasının tıpkıbasımını üzerinde yapmış olduğu işaretlemelemlerle ve Azerbaycan Türkçesi'ne aktarılmış şekliyle dâhil etmiştir. Yazar E. Rossi, Kilisli Rifat, Orhan Şaik Gökyay, Muharrem Ergin ve Hamit Araslı neşirlerindeki bazı kelimelerin yanlış veya eksik okunduğunu ileri sürerek kendi fikrine göre yapılan yanlışlıkları düzeltmiş ve eksiklikleri tamamlamıştır. Yaptığı düzeltmeleri de tablolarla göstermiştir. Çalışmanın son kısmında yer alan "*Edebiyyat*" bölümünde ise 705 adet kaynak, yapıldıkları dillere göre tasnif edilerek verilmiştir. Cemşidov'un çalışması, tasnif gibi bazı problemleri barındırmakla birlikte Dede Korkut Kitabı'ndaki okunması problemleri bazı kelimelere yeni okumalar teklif etmesiyle ve Dede Korkut araştırmalarına hâkimiyeti ile dikkate değer bir eserdir.

* Arş. Gör., Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı

Bir diğerk çalışma, Dede Korkut Kitabı üzerine yaptığı çeşitli çalışmalarla tanınan Behlul Abdullah'a aittir. *Kitabi-Dede Gorgud'un Poetikası* adını taşıyan eser, Baku'de 1999 yılında yayınlanmıştır. Behlul'un çalışması; "Oğuz Tebieti", "Zooloji Mühibi", "Adet-En'ener", "Aile-Meişet Merasimleri", "Yubu Körme-Yubu Yozma", "İslam Din", "Alış-Gargış, Dua-And", "Mügeddes Saylar" ve "Uygunsuzluk" olmak üzere dokuz bölümden oluşmaktadır. Yazar, çalışmasında Dede Korkut Kitabı'nın üslubunu oluşturan öğeleri tahlil ettiği gibi hikâyelerin muhtevasıyla ilgili çeşitli hususları da ele alarak bildik poetika çalışmalarını aşan bir tutum sergilemiştir. "Oğuz Tebieti" adını taşıyan birinci bölümde ve "Zooloji Mühibi" adlı ikinci bölümde Dede Korkut Kitabı'nda yer alan dağların, suların, ağaçların, hayvanların adları, epitetleri, kullanım şekilleri, sembolik anlamları ve bu mitolojik düşüncedeki yeri gibi konular ele alınmıştır. "Adet-En'ener" adıyla oluşturulan üçüncü bölümde hikâyelerdeki misafirperverlik, ziyafet, toylarda beylerin oturma düzeni ve el öpme gibi değerler irdelenmiştir. "Aile-Meişet Merasimleri" adlı bölümde doğum, evlenme ve yas törenleri değerlendirilmiştir. Dede Korkut Kitabı'ndaki doğum gelenekleri, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu ve Basat Tepegözü Öldürdüğü Boy'dan alınan parçalarla izah edildiği gibi Dede Korkut'un ad koyma törenlerinden de bahsedilmiştir. Çalışmada düğün törenleri Bamsı Beyrek ve Kanturalı ekseninde, yas ise çeşitli hikâyelerden alınan örnek metinlerle anlatılmıştır. "Yubu Körme-Yubu Yozma" bölümünde hikâyelerdeki rüyaların mahiyeti, işlevi ve Azerbaycan sahasında tespit edilmiş rüya üzerine bazı inanışlarla ilişkisi; "İslam Din" adlı kısımda İslam dinine ait terimlerin, inanışların,

ibadetlerin vb. hikâyelerdeki seyri; "Alış-Gargış, Dua-And" bölümünde alış ve kargış sözlerinin etimolojisi, bu türlerin ortaya çıkışı, animizmle bağlantıları ve hikâyelerdeki kullanımları; "Mügeddes Saylar" adlı bölümde 3, 7, 9, 40 sayılarının ifade ettiği sembolik anlamlar; "Uygunsuzluk" bölümünde de hikâyelerde yazarın tespit ettiği bazı tutarsızlıklar değerlendirilmiştir.

Memmed Alizade'nin baskıya hazırladığı 1999 tarihinde Baku'de yayınlanan *Dede Gorgud 1300* adlı eser, 27 makalenin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu makalelerden bazıları "Y. M. Mahmudlu, *Kitabi-Dede Gorgud Tarihi Menbedir*", "T. İ. Hacıyev, *Dede-Gorgut Kitabı'nda Gedim Türk Demokratiyası*", "S. G. Alizade, *Kitabi-Dede Gorgud'un Drezden ve Vatikan Ehyazmaları*", "K. V. Nerimanoğlu, *Kitabi-Dede Gorgud Dünya Epos Medeniyetinin Nadir Örneğidir*", "C. M. Abdullayev, *Semed Vurgun ve Kitabi-Dede Gorgud Dastanı*", "Y. M. Seyidov, *Kitabi-Dede Gorgud Dastanlarının Dilinde Fe'li Terki ve Budag Cümle Parelelizmi*", "T. A. Guliyev, *Kitabi-Dede Gorgud Dastanı ve Gedim Türk Şe'rinde Vezni ve Gefşye*", "Fuzuli Bayat, *Dede Gorgud Efsaneleri*", "S. S. Ağabeyova, *Hanım Sözi'nin Etimolojisi*", "Arif Rahim-oğlu, *Mahmud Kaşgarlı'nın Divanı Luğat-ü-Türk Eseri ve Kitabi-Dede Gorgud*" şeklindedir.

Kuruluş açısından benzer bir çalışma da Yaşar Garayev ve Ağamusa Ahundov'un birlikte hazırladıkları *Kitabi-Dede Gorgud (Megaleler Toplusu)* adlı kitaptır. 1999 yılında Baku'de yayınlanan kitapta Dede Korkut Kitabı'nın dili, üslubu, mitolojik ve tarihi özellikleri vb. üzerinde yoğunlaşmış 45 makale yer almaktadır. Bu yazılardan bazıları şu şekildedir: "Nizami Cafarov, *Kitabi-Dede Gorgud ve Türk Epik Tefekürü: Kaynaklar ve Kökler*", "Samet Alizade, *Azerbaycan'da Kitabi-Dede Gorgud'un Elmi*

Metninin Neşri Problemlerine Dair", "Rehman Bedelov: Epos: Mif ve Taribi", "Penah Helilov, Dede-Gorgud Kitabı ve Gedim Türk Dastan En'aneleri", "Şamil Cemşidov, Kitabı-Dede Gorgud'da Coğrafi Mübit", "Celal Memmedov, Gorgut Ata Bir Mifoloji Varlığı Kimi", "Ramazan Gafarlı, Kitabı-Dede Gorgud'un Guruluşuna Dair", "Zemfira Seferova, Dede Gorgud'un Musiqi Dünyası", "Afina Alizade, Kitabı-Dede Gorgud Dilinde Sayılar ve Sayılarla Bağlı Sözler", "İsmayil Kazımov, Mshet (Abısqa) Türklerrinin Dili ve Kitabı-Dede Gorgud'un Dili Arasında Uygunluklar", "Asif Hacıyev, Bir Daba Mare /Mere Sözü Haqqında".

Samet Alizade, *Kitabi-Dedem Gorgud Ala Lisani-Taifeyi-Oğuzan* adıyla 1999 yılında Baku'de yayınladığı kitabında Dede Korkut Kitabı'nın Dresden nüshasını Latin harflerine ve bugünkü Azerbaycan Türkçesi'ne aktarmış ve nüshanın tıpkıbasımını vermiştir. Alizade, çalışmaya giriş mahiyeti taşıyan ve "Kitabi-Dede Gorgud'da en gedim dini-mifoloji tesev-vürler ve be'zi adet-en'eler hansı esrlere aid-dir?", "Kitabi-Dede Gorgud'da cereyan eden hadiseler hansı real dövrü eks etdirir?", "Kitabi-Dede Gorgud'da Gorgud özü bir yaradıcı kimi nece şahsiyyetdir?", "Kitabi-Dede Gorgud boylarının ilk defe geleme alınması ve sonra üzünün köçürülmesi tehminen hansı esre aid edilebilir?" gibi sorulara cevap aradığı "Tarihin Yenilməz Kitabı" adıyla bir bölüm kaleme almıştır. Samet Alizade, çalışmasına okuyucu için anlaşılması güç olabilecek kelimelere günümüz Azerbaycan Türkçesi'nden karşılıklar verdiği bir de "Lüget" adıyla bir sözlük eklemiştir.

Azerbaycan kültürünün ve Dede Korkut Kitabı'nın Sümerlerle bağlantısının olduğunu iddia eden Ejder Ferzeli Gorgud'un *Dede Gorgut Sözü* adlı çalışması 1999 yılında Baku'de yayınlanmış-

tır. "Ön Söz"ün dışında on bir bölümden ibaret olan eserde Sümer kültürü ve Azerbaycan kültürü arasındaki benzerlik Dede Korkut Kitabı'nın dili üzerinden yapılan örneklemelerle kanıtlanmaya çalışılmıştır. Çalışmada "Dede Korkut" ibaresinin izahı ve Sümerce ile Azerbaycan Türkçesi arasında ortak olduğu söylenen kelimelerden, atasözlerinden ve inanışlardan yapılan örneklemeler oldukça ilgi çekicidir.

1999 yılında Baku'de yayınlanan *Kitabi-Dede Gorgud Dastanlarının Dili* adlı çalışma E. M. Demirçizade'ye aittir. Dört bölümden oluşan ve Dede Korkut Kitabı'nın dil özellikleri üzerine kurulu olan Demirçizade'nin bu çalışmasında birinci bölüm, "Kitabi-Dede Gorgud Haqqında", "Abidenin Tedqiqinde Bezi Hüsusiyetler" ve "Sinonimler Müvazilye" gibi alt kısımlardan; ikinci bölüm, "Kitabi-Dede Gorgud Dilinin Fonetik Guruluşu"ndan; üçüncü bölüm, "Kitabi-Dede Gorgud Dilinin Grammatik Guruluşu"ndan; son bölüm olan dördüncü bölüm de "Kitabi-Dede Gorgud Dastanlarının Lügat Terkibi"nden ibarettir.

Kitabi-Dede Gorgud Ensiklopediyası adıyla 2000 yılında Baku'de yayınlanan iki ciltlik çalışma, Azerbaycan'daki Dede Korkut yayınları arasında önemli bir yer tutmaktadır. Başkanlığını Anar'ın yaptığı ve Annaguli Nurmemed, Behlul Abdullah, Bahtiyar Vahabzade, Celal Beydilli, Elçin Efendiyev, Fuzuli Bayat, Kemal Abdullah, Olcas Süleymanov, Samet Alizade, Şakir İbrayev, Fikret Türkmen, Ahmet Bican Ercilasun, Saim Sakaoğlu gibi araştırmacıların yer aldığı bir komisyon tarafından hazırlanan ansiklopedinin I. cildinde Dede Korkut Kitabı'nın Dresden ve Vatikan nüshalarının Latin harflerine aktarılmış şekilleri ve her iki nüshanın da tıpkıbasımları yer almaktadır. Birinci cilde ayrıca Haydar Aliyev'in

“*Milli Varlığımızın Moteber Gaynağı*” başlıklı bir takdim yazısı, Anar’ın “*Türk Dünyasının Nadir Söz Abidesi*” adlı yazısı, Samed Alizade’nin “*KDG Metninin Tertib Prinsipleri Hakkında*”, “*Drezden Nüshesi*”, “*Vatikan Nüshesi*”, “*Orfografiya*” adlı yazıları ve bir de oldukça zengin bir sözlük dâhil edilmiştir.

Kitabi-Dede Gorgud Ensiklopediyası’nın ikinci cildinde kapsamı oldukça geniş ansiklopedik bir sözlük yer almaktadır. Bu sözlükte Dede Korkut Kitabı’nda geçen pek çok kelimenin izahı, hikâyeler üzerine çalışma yapan araştırmacıların tanıtımı ve eserlerinin listesi, Dede Korkut Kitabı ile bağlantısı olan bazı terimlerin açıklaması bulunmaktadır. İkinci ciltte Dede Korkut Kitabı’nda geçen yer adlarını gösterir bir harita, bazı etnografik malzemeler ve Dede Korkut Kitabı’nın tiyatroya, sinemaya, resim sanatına yansımalarını gösteren fotoğraflar da yer almaktadır. İkinci cildin dikkate değer bölümlerinden birisi de Dede Korkut araştırmalarının bir araya getirildiği “*Kitabi-Dede Gorgud’un Bibliyografyası*” adlı kısımdır. Bibliyografya bölümü; Azerbaycan Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Kazak Türkçesi, Karakalpak Türkçesi’nde ve Rus, Alman, İngiliz, İtalyan, Fransız vb. dillerinde yapılan çalışmalar şeklinde bir tasnife tabi tutulmuştur. Sonuç olarak hazırlanmış şekliyle, içeriğiyle oldukça hacimli ve kapsamlı bir çalışma olan *Kitabi-Dede Gorgud Ensiklopediyası*, bu alandaki araştırmacılar için ciddi bir başvuru kaynağı konumundadır.

Dede Korkut Kitabı’ndaki psikolojik unsurları tahlil etmeyi amaçlayan Ekber Bayramov, *Kitabi-Dede Gorgud Destanlarında Etnik-Psiholoji Hüsusiyyetlerin İn’ikası* adlı çalışmasını 2000 yılında Baku’de yayınlamıştır. Yazar, “*Etnik Milli Karakterler, Etnosun Davranış ve Refstarında Onla-*

rın Tezahürleri”, “*Etnik Stereotip ve Yönlümler, Onların Tezahür Hüsusiyyetleri*”, “*Etnik-Milli Hisler, Adet ve En’eneler Problemi*” ve “*Kitabi-Dede Gorgud’un İbret Dersleri veya Be’zi Neticeler*” adlı bölümlerde kitaptaki psikolojik unsurlar ile bu eserin yaratıldığı toplumun psikolojisi arasındaki ilişkiyi ele almıştır.

2005 yılında yine Baku’de yayınlanan Behlul Abdullah’ın *Salur Gazan (Tarib Yohsa Mif)* adlı çalışması, Dede Korkut Kitabı’nda ve Şecere-i Terâkime, Câmîü’t-Tevârih, Selçuknâme gibi yazılı kaynaklarda adı geçen Salur Kazan’ın kimliğini irdeleyen bir kitaptır. Ali Duymaz’ın *Bir Destan Kabramanı. Salur Kazan* (İstanbul 1997) adlı çalışmasında destan kahramanı olduğu sonucuna vardığı Salur Kazan, Behlul Abdullah’a göre Azerbaycan mitolojisine ait bir kahramandır. Çalışmada Abdullah, Salur Kazan isminin etimolojisini, tarihî kaynaklardaki kayıtları, Dede Korkut Kitabı’ndaki Salur Kazan’ın niteliklerini, mitoloji açısından Salur Kazan tipini V. V. Radloff, M. Seyidov, A. B. Ercilasun, Orhan Şaik Gökyay, Bahaddin Ögel, M. H. Tehmasib gibi araştırmacıların görüşlerine başvurarak değerlendirmeye almıştır. Salur Kazan bahsiyle bağlantılı veya bağlantısız olarak “*Oğuz-Mete*”, “*Oğuz-Mete-Boğaç*”, “*Salur Kazan-Sulu Kağan*”, “*Babek-Salur Kazan*” ve “*Salur Kazan-Köroğlu*” ilişkisi; Dede Korkut Kitabı’ndaki renkler ve tabiat unsurları (dağ, su, ağaç vb.), rüya, ışık, hikâyelerde sıklıkla kullanılan bazı sayılar ve kelimeler üzerinde ayrıntılı açıklamalar yapılmıştır.

Behlul Abdullah’ın bu çalışmasının Salur Kazan’ın mitolojik bir kahraman olduğu teorisi üzerine kurulduğu ve araştırma konusuyla ilgili pek çok çalışmadan faydalanılarak hazırlanmış olduğu görülmektedir. Ancak 224 sayfalık

bir çalışmada herhangi bir bölümün veya alt başlığın olmaması, okuyucunun çalışmaya hâkimiyetini güçleştirmektedir. Ayrıca, Salur Kazan'ın Orta Asya bölgesine ait bir tarihi şahsiyet veya destan kahramanı olduğunu iddia eden görüşlerin değerlendirildiği kısımlardaki bazı cümleler bilim üslubunu aşmaktadır. Yazar, çalışmasının çeşitli bölümlerinde yinelediği Salur Kazan'ın ve Dede Korkut Kitabı'nın Azerbaycan coğrafyasına ve halkına ait olduğu düşüncesinin de tesiri ile pek çok araştırmacının Salur Kazan'ın kimliği hakkındaki açıklamalarını reddetmiştir.

2005 tarihli bir diğer çalışma *Kniga Mayego Dede Korkuda* adıyla Rusça olarak Baku'de yayınlanmıştır. Vagif Aslanov ve Aydın Alekperov'un hazırladığı kitabın giriş kısmında Dede Korkut Kitabı hakkında bilgiler verilmiş ve on iki hikâye Rusça'ya çevrilmiştir.

Azerbaycan'da 1998 yılının Dede Korkut Kitabı'nı anmaya ayrılması kitap üzerinde önemli çalışmaların vücut bulmasını sağlamıştır. Bu tarihten sonra Azerbaycan'da Dede Korkut araştırmalarında büyük bir artış olmuştur. Dede Korkut Kitabı; dil, tarih, din, mitoloji, sosyoloji, psikoloji gibi açılardan incelenmiş, bu çalışmalar neticesinde Dede Korkut Kitabı ile ilgili araştırmacıların başvurabileceği ciddi çalışmalar ortaya konmuştur. Çalışmaların önemli bir kısmı Kitap'ın nüshaları, bu nüshaların okunması, dil özellikleri, şekil özellikleri, yer ve şahıs isimleri vb. üzerinde yoğunlaşırken bir kısmı da hikâyelerdeki düşünce yapısı ve hayat anlayışı ve davranış kalıpları üzerinde değerlendirmeler yapmıştır.

SÜLÂLE ADLARI

Ercan Alkaya*

ÜLKÜ ÖNAL, ARDANUÇ VE ÇEVRESİNDE SÜLÂLE ADLARI, Matsa Basımevi, 1. Baskı, Ankara 2006, 128 s.

Yer adları coğrafyayı vatan yapan en önemli unsurlardır. Bir coğrafyada bulunan kişi adları, soyadları ve sülâle adları da o coğrafyanın tapusunu elinde bulunduran insanların kimlik belgesi niteliğini taşır.

Ad, insanlar için, milletler için var olmanın ilk belgesidir. Ad almak, kişi için bireysel ve millî anlamda resmen varlık bulmanın simgesidir. Bir milletin, yaşayışı, inançları, kültürel değerleri adlarına da yansdığından ad ve ad verme incelemeye değer bir konudur.

Özel adlarla ilgilenen bilim dalına ad-bilim (onomastique) adı verilmektedir. Adbilimin kişi adlarıyla ilgili alt dallarından biri ise kişi adları bilimi (antroponim) olarak adlandırılmaktadır. Kişi adları bilimi içerisine göbek adı, ad, soyadı, takma adlar, sülâle adları, sanlar gibi ad türleri girmektedir.

Kişi adları bilimi adların, filoloji, dilbilim, kültür tarihi ve halkbilimle olan ilişkisini araştırıp ortaya koymaya çalışır. Bir insana verilen ad (göbek adı, ad, soyadı, takma adlar ve sanlar) bir milletin kültürüyle çok sıkı ilişkili bulunmakta öte yandan, adın insan için taşıdığı

*Yrd. Doç. Dr. Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü.